

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI
IV/A-2-1.8 Dizi -Sayı 2^a

Erciyes Üniversitesi
Türk Dünyası Araştırma Merkezi

I. Uluslararası
Selçuklu Sempozyum

**SELÇUKLU TARİHİ
KÜLTÜR VE MEDENİYET
(Bildiriler II)**

**27-30 Eylül 2010
Kayseri**

Yayına Hazırlayanlar
Prof. Dr. M. Metin HÜLAGÜ
Prof. Dr. Abdulkadir YUVALI
Prof. Dr. Ali AKTAN
Yrd. Doç. Dr. Erhan YOSKA
Doç. Dr. Muhittin KAPANŞAHİN

TÜRK TARİH KURUMU

Ankara-2014

HÜSEYİN İBNU MESUD EL-BEĞAVÎ'NİN (Ö.516/1122) TEFSİRİNİN SELÇUKLU KÜLTÜR HAYATINA KATKISI

HÜSEYİN YAŞAR*

A- Giriş

İslam medeniyetini temsil görevi on birinci yüzyılda Türklere geçti. Yaklaşık bin seneden fazla süren bu müméssillik döneminin başlangıcı Türk milleti, İslam dünyası için çok önemli yıllardır. Siyasi, sosyal, dinî ve fikrî bakımdan birçok hadiseye sahne olan bu yüzyıllar, Büyük Selçuklu İmparatorluğunun kuruluşu, yükselişi ve duraklama devrini içine aldığından İslam dünyası ve Türk dünyası bakımından önem arz etmektedir. Birkaç asırdır devam eden Abbasî egemenliği sarsılmış, buna karşılık Doğu'da ve Orta Doğu'da Türkler İslam dünyasının yeni sahipleri olarak ortaya çıkmışlardır. Abbasî idaresi 432/1040 yılında Selçuklu devletinin egemenlik hakkını tanıyarak yeni bir oluşuma zemin hazırlamıştır. Tuğrul Bey komutasındaki Selçuklu ordusu 447/1055 yılında Bağdat'a girerek Büveyhî hâkimiyetine son vermiş, böylece Şii düşüncenin Bağdat'taki hâkimiyeti son bulmuştur. Alparslan (456/1063-464/1071) ve Melikşah (465/1072-485/1092) gibi dirayetli sultanlar sayesinde Selçuklu devleti büyük gelişmelere öncülük etmiştir. Ülkenin sınırları Kaşgar'dan İstanbul Boğazı içine, Akdeniz'e, Kafkaslar ve Aral Gölü'nden Hint Denizine ve Yemen'e kadar uzanmış; bu önemli coğrafya onların dirayetiyle yönetilmiş, iç barış temin edilmiş İslam dünyası rahat bir nefes almıştır. Her zaman olduğu gibi İslam dünyasının refahından rahatsız olan çevreler bu kez de Bâtınlık kozunu piyasaya sürerek yeni problemler icat etmeyi başarmışlardır. Mazdak¹ düşüncesi üzerine oturan Batınlık, İslamiyet başta olmak üzere, siyasal ve sosyal düzeni tamamen ortadan kaldırmak için

* DEÜ İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi, İzmir / TÜRKİYE.

¹ Mazdak MS beşinci yüzyılda yaşayan ve bir çeşit komün toplum yapısını savunan İranlı bir reformisttir. Mazdekizm, kadınların ve servetin ortaklaşa sahip olunmasını savunan felsefi bir düşüncedir. (Şinasi Gündüz, Din ve İnanç Sözlüğü, Ankara, 1998, 252.)

elinden gelen tüm terör imkânlarını sinsi bir şekilde kullanmıştır.² Selçuklu Devletinin egemenliği altında ayrı bir devlet anlayışıyla, tedhiş ve terör yöntemleriyle bölgede kaos oluşturan Batnîlik hareketi zamanın korkulu rüyası olmuştur.³ İslam dünyası Batnî teröristlerin dehşet verici cinayetlerine şahit olmuş, birçok büyük âlim, emîr, kumandan, hükümdar ve halife onlar tarafından hançerlenmiştir.⁴ Alparslan'ın öldürülmesiyle yetinmeyenler, Melikşah'ı da 485/1092 yılında zehirleyerek yeni karışıklıklar çıkarmayı başarmışlardır. Aynı çevreler kudretli vezir Nizamülmülk'ü (485/1092), Sultan Sencer'in veziri Fahrülmülk'ü (500/1106) su-i kast ile öldürmüşlerdir. Daha bunlara benzer pek çok bilim adamı Bâtınîlerin su-i kastına uğramış ve öldürülmüştür. Tüm bunlara rağmen, Selçuklu idaresi itidali elinden bırakmamış, Sünnî mezhepleri korumakla birlikte, Sünnî olmayanları da yok saymamıştır. Şii ve mutezile gibi mezheplerin, devleti tehdit etmediği ve kamu huzurunu bozmadığı müddetçe onlara müdâhil olmamış, düşünce ve inanç hürriyetinin korunmasına büyük itinâ göstermiştir.⁵ Selçuklu yönetiminin sağladığı böyle özgür bir ortamda, etkileri günümüze kadar gelmiş pek çok bilgin yetişmiş; Ehl-i Sünnet inancı güçlenmiş, günümüze kadar gelen dinî eğitim ve öğretimin temelleri atılmıştır. Osmanlı Devleti bu sağlam temeller üzerinde devam ettiği için uzun ömürlü olmuştur. Din, Selçuklularda sosyal düzenin ana dayanağıydı. Selçuklu hanedanının ve halkın büyük çoğunluğu Sünnî olduğundan, devlet Sünnîliğin korunup gelişmesi için özel gayret sarf etmiş; devlet, İslam dünyasına ve Ehl-i Sünnet inancına gelen her türlü maddî ve manevî saldırıyı bertaraf etmek için olağan üstü gayret sarf etmiştir. Dünya tarihinin çok önemli olaylarından biri olan Haçlı seferleri Selçuklular tarafından durdurulmuş, Anadolu bozkırları Haçlılara dar gelmiştir. Sadece askerî başarılarla yetinmemiş olan Selçuklu Türkleri, İslam biliminde çok kıymetli bilginlerin yetişmesine zemin hazırlamışlardır. Bunlardan bazılarını hatırlamak istersek, Tasavvufun önemli imamlarından Ebu'l-Kasım Kuşeyrî (ö. 465/1072), Nizamiye medresesinin Şafî fakihlerinden Ebu İshak Şirâzî (ö. 476/1083), büyük kelimci el-Cüveynî (ö.478/1085), Müfessir filolog, tarihçi Ebu'l-Hasen el-Vâhidî (ö.468/1076), ünlü Hanefî usûlcüsü Fahrü'l-İslam Pezdevî (ö.482/1089), imamların güneşi

² Osman Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk -İslam Medeniyeti, Ankara, 1965, 226.

³ Hüseyin Gazi Yurdaydın, İslam Tarihi Dersleri, Ankara, 1988, 62-63.

⁴ Osman Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk - İslam Medeniyeti, 227.

⁵ Osman Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk - İslam Medeniyeti, 233.

lakabıyla meşhur olmuş Serahsî (ö. 490/1097), Hücetü'l-İslam olarak bilinen İmam-ı Gazzalî (ö.505/111), büyük müfessir ve filolog Zemahşerî (ö. 534/1143), Şehristânî (ö.548/1153) gibi asırları ilimleriyle aydınlatan, etkileri hala devam eden dev bilginler Selçuklu egemenliğinin gölgesinde yetişmişlerdir. Bu bereketli ilim ortamında Hüseyin bin Mes'ud Beğavî de yetişmiş günümüze kadar etkisini devam ettirmiştir. Tebliğ konusu olarak Beğavî'yi tercih etmemizin gerekçesini ifade etmek için şunları söyleyebiliriz: Pek çok bilgin, onu tefsir, kıraat, hadis ve fıkıh alanında otorite olarak kabul etmektedir. Taşındığı unvan ve lakaplar da bunu göstermektedir. Bazı âlimlerimiz hicrî beşinci yüz yılın mücedidi olarak Gazzalî ile birlikte Beğavî'yi de kabul etmektedirler.⁶ Diğer taraftan selefin görüş ve anlayışlarını, İslam rivayet kültürünün sonraki nesillere aktarılması bakımından da bilginimiz ayrı bir yere sahiptir. Beşer, akli sayesinde tüm canlıların üstüne çıkmış, medeniyet ve kültürler icat ederek dünyayı yaşanır bir konuma getirmiştir. Diğer taraftan tüm toplumlarda kültürün gelişme kaynağı maneviyat olduğu görülmektedir. Maneviyatsız medeniyetlerin vahşileştiği, herkes tarafından bilinmektedir. İslam maneviyatının ihya edeci temel unsuru olan Kur'an vahyinin değeri, sıhhati, içerik ve ifade özellikleri bakımından dünya tarihinde eşi ve benzeri bulunmamaktadır. Dolayısıyla Kur'an vahyinin ve ona dayalı bilim ve kültürün nesillere aktarılmasının önemi de kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Kur'an kültürünü kendi zamanında en iyi aktaran bilginlerden birisi hiç şüphesiz Beğavî'dir. Onun ağır başlı, dürüst, alçak gönüllü ve kanaatkârlığının yanında selefi geleneğe sahip çıkması da konumuz açısından dikkate değerdir. Çünkü gelecek nesilleri besleyecek ve yoğuracak kaynak, geçmişin sağlıklı tecrübeleridir. Bu tecrübeler kadar onları aktaranlar da önemlidir. Selçuklu Sempozyumuna Beğavî ile ilgili bir tebliğin sunulmasının bize göre iki gerekçesi bulunmaktadır. Doğup yaşadığı bölge Türk bölgesi olması dolayısıyla neseben Türk olma ihtimali, diğeri de Selçuklu idealine İslamî perspektiften bakarak, günümüze kadar gelen köklü bilimsel eserler bırakmasıdır.

B-Beğavî'nin Hayatı Ve İlmî Şahsiyeti

Pek çok İslam bilgininde olduğu gibi Hüseyin Beğavî'in hayatı hakkında da yeterli bilgi sahibi değiliz. O, Horasan'ın Bağşûr kasabasında

⁶ İzmirli, İsmail Hakkı, İlmü'l-Hilâf, İstanbul, 1330, 241-242.

433/1041 yılında doğmuş olduğu tahmin edilmektedir. Bu gün Afganistan sınırları içinde kalan Herat ile Merverûz arasında bulunan Bağ veya Bağşûr'a nispetle Beğavî lakabını almıştır. Beğavî'nin çok sayıda lakabı bulunmaktadır. Bu lakaplar onun İslam kültürüne katkılarından dolayı verilmiştir. Bazılarını vermek suretiyle Selçuklu kültürüne katkısını vurgulamak istiyoruz: Şeyhu'l-İslam (dinin büyüğü), rüknü'd-din(dinin direği), zahîru'd-din (dinin yardımcısı), qâmi'u'l-bid'a (bidatı kıran) gibi lakaplarla anılmakla birlikte, meşhur olan ve ilgi çeken lakabı "Muhyi's-Sünne: Sünneti dirilten" lakabı çok meşhur olmuştur. Anlatıldığına göre "Şerhu's-Sünne: Sünnetin Yorumu" anlamına gelen eserini yazdıktan sonra Peygamber Efendimizi (as) rüyasında görmüştür. Efendimiz de ona: " Sünnetimi ihya ettin, dirilttin. Allah da seni ihya etsin!" buyurmuş, bundan sonra da Beğavî'nin lakabı artık "Muhyi's-Sünne" olarak anılmış, ondan bahseden tüm kaynaklar onun bu lakabını kaydetmeyi gelenek haline getirmişlerdir.

Beğavî'nin ailesi hakkında da yeterli bilgi bulunmamaktadır. Türk bölgesinde doğup yetiştiğinden dolayı Türk asıllı olması muhtemeldir. Sadece babasının kürk tüccarı, kardeşinin âlim ve müftü olduğundan başka bir bilgiye sahip değiliz. Fakat ilme olan sevgisi, bilgiye olan hırsı ve Peygamberimizin Sünnetine olan aşkı onu evinde tutamamış ve Merverzû'a göç etmesine sebep olmuştur. İlim sevdası onu tekrar bu şehirden de almış, Horasan'ın diğer şehirlerini ve tanınmış hocalarını dolaşarak, adeta bir bal arısının çiçekten çiçeğe savrulduğu gibi hocadan hocaya koşup hadis toplayıp fıkıh okumuş, kendinden önceki tefsirleri mütalaa ve müzakere etmiştir. Merverzû'u kendine ikinci vatan yapmış, Horasan'ın ilim bahçelerinden topladığı nadide ilimleri burada sergilemiş, hadis, tefsir ve fıkıh alanlarında dersler okutmuştur. Bu kez Horasan'ın muhtelif bölgelerinden ilim talipleri Beğavî'nin ders halkasında yer alabilmek için ona koşturmuşlardır.

Hüseyin Beğavî, ilmiyle âmil, dindar, muttakî, âbit ve sâlih bir bilim insanı; dünya malına aldırış etmeyen zahit biriydi. Az ile kanaat eder, yalnız kuru ekmekle yetinerek, bazen da zeytinyağını katık yaptığı rivayet edilmektedir. Giyim ve kuşamında sade giyinen biri olduğu bilinmektedir. Vefat ettiğinde hanımı mirasından alacak pay bulamamıştır, ama onun eserlerine ulaşmak için insanlar çok uzaklardan koşup gelmişlerdir. Hüseyin

yin bin Mesud Beğavî, 516/1122 yılında ikinci vatanı olan Merverûz'da vefat etmiş hocası Kadı Hüseyin'in yanına gömülmüştür.⁷

C-Mezhebi

Kelam mezheplerinin arasında önemli bir yere sahip olan selefiye mezhebi, İlk dönem Müslümanlarının çoğunluğunu içine alan bir inanç ekolüydü. Bu mezhebin temel anlayışı ayetlerde geçen Allah'ın sıfatlarını aynen kabul edip, bunlar üzerinde akıl yürütmemektir. Mesela, ayette geçen "Allah'ın eli, yüzü" tabiri üzerinde akıl yürütülmez. Allah'ın zatına özel bir elinin, yüzünün olduğu kabul edilir, başka bir ayrıntıya gidilmezdi. Kur'an ve Hadislerde geçen Allah hakkındaki tüm insan biçimli anlatımlar için yapılan şey, yoruma gitmeden aynen kabul etmektir. "**Allah hiçbir şeye benzemez**",⁸ temel yargısından hareketle ayetler olduğu gibi kabul edilir, onlar üzerinde tartışma yapılmazdı. Selef inancına göre iman etmek, te'vilden ve teşbihten kaçınmak, Allah'ın sıfatlarından hiç birini mahlûkatın sıfatlarına benzetmemek, onları olduğu gibi kabul etmek selefi geleneğin aslını oluşturmaktadır. Beğavî'nin ısrarla selefi anlayışı savunması zamanın şartları gereğidir. Bunlar, Türk toplumunun İslamlaşma sürecini henüz tamamlamış olması, Müslümanlığın ana kütlelerini oluşturan Ehl-i Sünnet inancının tehdit altında bulunması, onu koruma ve kollama görevinin Selçuklu Devletine verilmesi gibi gerekçelerden kaynaklandığını söylemek mümkündür.

Kaynaklar Beğavî'nin Selef mezhebinden olduğunu bildirmektedir.⁹ Ancak eserleri üzerinde yapılan dikkatli bir incelemede, Allah'ın sıfatları konusunda selefi, diğer konularda Eş'arî olduğu fark edilmektedir. Eş'arî mezhebine göre, hiçbir kimseye akıyla Allah'ı bilmek vacip değildir. Allah sadece vahiyle, yani Peygamberlerin bildirmesiyle bilinebilir. Çünkü Allah bir âyetinde, "**Biz peygamber göndermedikçe kimseye azap etmeyiz**"¹⁰ buyurmakta, Beğavî de böyle düşünmektedir. Onun anlayışına göre bu ayette her şeyin akılla değil, vahiyle bilineceğine delil vardır.¹¹ İman ve İslam kapsamı konusunda da Beğavî, Eş'arî'yi takip et-

⁷ Hüseyin bin Mesud Beğavî, el-Kifâye Fi'l-Kırâa Li'l-Beğavî, (Tahkik: Ali Eroğlu) Erzurum, 2002, 1-27.

⁸ Şûrâ, 42/11.

⁹ Hüseyin bin Mesud Beğavî, Meâlimü't-Tenzîl, Riyâd, 2006 /1427, 1/18.

¹⁰ İsrâ, 17/15.

¹¹ Hüseyin bin Mesud Beğavî, Meâlimü't-Tenzîl, 2/673.

mektedir. Ona göre, İslam olmanın kapsamı, mü'min olmanın kapsamından daha geniştir. İmanın hakikati kalp ile tasdiktir. Dini anlamda iman, kalben inanmak, dil ile söylemek ve davranışlarıyla yaşamak, yani dinin temel kurallarını yerine getirmektir. Bir yönüyle dil ile ikrar, amel olarak yaşamak, iman olarak adlandırılabilir. Çünkü bunlar imanın alametlerindedir. İslam ise, kelime olarak boyun eğmek ve teslim olmaktır. Teslimiyet mutlaka kalbî bir davranış olmayabilir. Kişi teslim olduğu halde İslam'ı kabul etmemiş olabilir. Bu bakımdan her iman İslam'dır, fakat her İslam iman kapsamında değildir.¹² Bu anlayışta, iman mefhumunu insanın iç dünyasına, kalbine, bilincine yerleştirme amacı güdüldüğü apaçık ortadadır. Beğavî'nin temel prensibi aklı tartışmalara girmeden problemleri ayet ve hadislerin açıklaması çevresinde meselelerin çözümüne gitmeye çalışmasıdır. Bunun örneklerini verebiliriz: **"Bu insanlar, inanmak için ille de Allah'ın meleklerle birlikte bulut gölgeleri arasından gelmesini mi bekliyorlar?"**¹³ Beğavî bu ayetin yorumunda: "Bu ve benzeri ayetler hakkında doğru olan, ayetin zahirine inanılması ve onunla ilgili amelin Allah'a havale edilmesidir."¹⁴ Başka bir ayette Allah'a "el" izafe edilmektedir: **"Yahudiler, "Allah'ın eli sıkıdır" dediler; dediklerinden ötürü elleri bağlandı, lanetlendiler. Hayır, O'nun iki eli de açıktır, nasıl dilerse sarf eder."**¹⁵ Bu ayette geçen "Yed: el" isminin yorumunda "Yedullâh: Allah'ın eli, sem': işitme, basar: görme, vech: yüz" gibi Allah'ın zatına mahsus sıfatlardan bir sıfattır. Bunu gerekçelendirmek için başka bir ayeti delil getirmektedir. Canab-ı Hak: **"Ey İblis, ellerimle (kudretimle) yarattığıma secde etmekten seni alıkoyan nedir?"**¹⁶ Bu ayete göre Allah'ın sıfatlarını Allah daha iyi bilir. Kullara düşen buna iman ve teslimiyettir. Selef bilginleri de Allah'ın sıfatları hakkında şunu demişlerdir: Allah'ın sıfatlarını nasslarda olduğu gibi kabul ediniz. Tevil ederek onları farklı şekillerde yorumlamayınız.¹⁷ Kur'an yorumunda akılcılığa öncelik veren Mutezile mezhebini de tenkit etmek için **"Rabbimiz, gökleri ve yeri altı günde yarattı ve sonra arşa istavâ etti"**¹⁸ ayetinin yorumunda Beğavî şöyle demektedir: Mute-

¹² Hüseyin bin Mesud Beğavî, Meâlimü't-Tenzil, 1/13-14.

¹³ Bakara,2/210.

¹⁴ Hüseyin bin Mesud Beğavî, Meâlimü't-Tenzil, 1/198.

¹⁵ Mâide,5/64.

¹⁶ Sâd, 38/75.

¹⁷ Hüseyin bin Mesud Beğavî, Meâlimü't-Tenzil, 1/694.

¹⁸ Araf, 7/54.

zile bu ayetteki istivâyı isti'la, yani kaplama anlamında yorumlamaktadır. Hâlbuki arşî istavâ Ehl-i Sünnete göre keyfiyeti bilinmeyen bir sıfattır. İnanan insana, ona iman etmek ve onun bilgisini Allah'a havale etmek düşer. Beğavî kendi görüşünü Ehl-i Sünnetin görüşüyle desteklemek için İmam Mâlik'ten bir örnek verir. Adamın biri Mâlik bin Enes'e gelerek "Arşî istivâyı" sorar o da bir müddet başını önüne eğip, daha sonra cevap verir: "İstivâ" malumdur, keyfiyeti ise meçhuldür, ona iman vaciptir, o konuda soru sormak bidattir. Sonra da o kişinin huzurundan çıkarılmasını ister.¹⁹ Görüldüğü gibi İmam Mâlik, insan biçimli anlatım ifade eden Kur'an ayetlerini yorumlamaktan kaçınmaktadır. Beğavî, Allah'a izafe edilen insan biçimli organları, duyma ve görme gibi sıfatlar olarak tahayyül ediyor, Allah'ın sıfatlarını sadece Allah bilir, bize ise iman etmek, teslim olmak düşer,²⁰ demek suretiyle sıfatlar konusunda konuşmaktan kaçınmaktadır. Beğavî bu tutumuyla selef inancını korumayı, yerleştirmeyi, toplumun kültürel bütünlüğünü inanç yönü ile korumayı amaçladığını düşünebiliriz. Bunu yapmakla o, Selçuklu Devletine ve İslam toplumuna yapılan saldırılara karşı koymayı amaçladığını söylemek mümkündür. Çünkü selefi anlayış, o zamanlarda İslam toplumunun çoğunluğunun inancıydı.

D-Ehl-i Sünnet Dışındaki Mezheplere Karşı Tavrı

İç güvenlik her devlet için önemli bir amaçtır. Ayrıca istenilmeyen düşüncelerin yayılmasını önlemek de onların gündeme gelmesini önlemekle olur. Beğavî'nin tefsir yönteminde İslam toplumundaki Ehl-i Bid'a grupları tahrik etmemek maksadıyla, ya da onların gereksiz tanıtımını yapmamak için detaya girmeden onları tenkit etmekte; sadece ayet ve hadislerle amacını anlatarak Ehl-i Bid'a'nın görüşlerini vermeden Ehl-i Sünnetin görüşlerini aktarmaktadır. Örnek olarak verirse, "**Allah istediğini yapar**"²¹ anlamındaki ayetin yorumunda, Allah dilediğini lütfuyla başarılı kılar, dilediğini de adaletiyle perişan eder, şeklinde bir açıklama yapmakta, Hz. Ali'den yaptığı bir rivayetle kader hakkında konuşmanın iyi olmadığına işaret etmektedir.²² Bu açıklamalarıyla hem Cebriyyeyi hem de Kaderiyyeyi ima yoluyla tenkit etmektedir. Ayrıca Mutezile ve

¹⁹ Hüseyin bin Mesud Beğavî, Meâlimü't-Tenzil, 2/109.

²⁰ Hüseyin bin Mesud Beğavî, Meâlimü't-Tenzil, 1/694.

²¹ Bakara, 2/253.

²² Hüseyin bin Mesud Beğavî, Meâlimü't-Tenzil, 1/267.

Hariçileri tenkit amacıyla da Hucurât Suresinin 49/9–10 ayetlerinin yorumunda bâğînin /teröristin mü'min olduğuna delil vardır; çünkü Allah onlara mü'min adını vermiştir, demektedir. Hz. Ali'den de teröristin mü'min olabileceğine dair bir de rivayet vermektedir.²³ Mutezile inancına göre büyük günah işleyen, yani meşru devlete başkaldıran terörist ne mü'min ne de kâfirdir. Hariçilere göre de büyük günah işleyen dinden çıkmış kâfirdir. Allah'ın ahirette görülüp görülemeyeceği konusunda da açıkça Mutezileyi tenkit etmekte, Ehl-i Sünnetin ahirette Allah'ın görüleceği görüşünü hararetle savunmaktadır. Bunu destekleyen ayet ve hadisleri sayıp dökmektedir.²⁴ Özet olarak söylemek gerekirse Beğavî temel itikadi konularda selef mezhebini benimsemiş, özellikle Allah'ın sıfatları konusunda selef yolundan ayrılmamış, müteşâbih ayetleri selef yorumuyla anlamış diğer bazı konularda da Eşarî mezhebini tercih etmiş, yer yer de Ehl-i Bid'a'yı işaret ya da açıkça tenkit etmiştir, daha doğrusu ret etmiştir. Fakat bu konuda sadece delilleri ortaya koymuş, fazla münakaşa ve yoruma girmemiştir.²⁵

Kur'an surelerinin isimleri hakkında açıklamalar yapan Beğavî, Fatiha Suresinin ismiyle ilgili üç meşhur isim bilinmektedir dedikten sonra bunların açıklamasına geçmektedir: Fatihatü'l-Kitab denir, çünkü Kur'an o sure ile başlamaktadır. Ümmü'l-Kitab veya Ümmü'l-Kur'an denir, çünkü Fatiha Kur'an'ın aslıdır, Kur'an onunla başlar. Bir şeyin anası onun aslı demektir. Fatiha'nın üçüncü adı da Sebu'l-Mesânî: iki kez tekrar edilen yedili anlamındadır. Fatiha yedi ayettir. Her namazda bu yedi ayet iki kez okunur, bundan dolayı bu adı almıştır. Görüldüğü gibi, Beğavî sure isimlerinde mevzu haberlere iltifat etmemiş, makul yorumlara başvurmuştur.

Fatiha'nın ilk ayeti: **“El-Hamdü lilah: Hamd Allaha mahsus-tur”** ayetini tefsir eden Beğavî, bu ayete ilgi çekici bir mana vermektedir: Allah bu ayetle insanları hamd etmeleri için eğitmektedir. Onlar hamd etmeyi bilmediklerinden, her namazda bunu tekrarlatmak suretiyle 'hamd'in anlamını öğrenmeleri gerekir. Hamd, nimete karşılık şükür demektir. Övgüye layık olan bazı hasletlere de sena anlamında hamd denebilir. Şükür ise sadece nimetin karşılığında yapılır. Hamd ise, şükürden

²³ Hüseyin bin Mesud Beğavî, Meâlimü't-Tenzil, 4/204–205

²⁴ Hüseyin bin Mesud Beğavî, Meâlimü't-Tenzil, 2/50

²⁵ Ali Eroğlu, Hüseyin bin Mesud Beğavî, el-Kifâye Fi'l-Kırâa Li'l-Beğavî, Erzurum, 2002,22–23.

daha geneldir, hem övgüyü hem de şükürü içine almaktadır. Hamd, sözlü olarak, şükür ise fiili olarak organlarla yapılır.²⁶ Beğavî Fatiha okumayı pedagojik bir süreç olarak kabul etmekte, nimeti veren ve nimetin değerini şükür ve hamd ile bilineceğini bildirmektedir.

Beğavî, **“İyyâke na'büdü: Ancak sana ibadet ederiz”** ayetinin tefsirinde de farklı bir yoruma gitmektedir: Sana ibadet ederiz demek, seni bir Allah olarak kabul ederiz, sana boyun eğerek itaat ederiz demektir. İbadet ve ta'at kendini güçsüz görerek boyun eğmek demektir. Köleye kul denmesinin sebebi güçsüzlüğünden ve boyun eğmesinden dolayıdır. **“ve iyyâke neste'in: Ancak senden yardım dileriz”** ayetinin anlamında ise, “Ya Rabbi sana ibadet etmede ve tüm işlerimizde ancak senden yardım dileriz.” Allah'tan yardım istemek de aynı zamanda bir ibadettir, görüşüyle duayı şekli ibadetin arasına katmakta, ibadeti temel bir itaat olgusu olarak ele almaktadır. Bu yorumların yeni bir toplumun inşasında ne kadar önemli olduğu ortadadır.

E- Eserleri

İslamî ilimler alanında çok yönlü bir bilgin olan Beğavî'nin eserlerini üç ana grupta toplamak mümkündür. Birinci grup Kur'an ve Kur'an ilimleri ile ilgili olanlar, ikinci grupta İslam hukukuna dair olanlar, üçüncü grupta ise hadis ve hadis ilimlerine ait olanlardır. Önemli olanlarını takdim etmek istiyoruz:

a) **Meâlimü't- Tenzil** veya diğer adıyla Tefsir-i Beğavî rivayet tefsirlerinin önde gelen örneklerinden biridir. Beğavî'nin muhaddis olması tefsirine ayrı bir değer katmıştır. Hz. Peygamberin hadislerini rivayette, rivayet tefsirlerinden referans vermede benzerlerine göre daha sağlam ve bilimsel bir yöntem kullanmıştır. Onun eseri, Sahabe ve tâbiîn tefsirinin sonraki nesillere intikalinde vaz geçilmez bir rivayet tefsiridir. Geleneksel rivayet kaynaklarından tercihler yaparak bilgi vermiş; surelerin faziletleriyle ilgili fantezi rivayetleri uydurulmuş olması sebebiyle terk etmiştir. Pek çok bilginimiz, Kur'an'a rağbeti artırmak için hayali ve mevzu sure faziletleri rivayeti üretirken, Beğavî bu tür yanlışlardan uzak durmasını bilmiştir. Kutsal metinlerde yazılı tarih öncesi bilgilerin aktarılmasından kaynaklanan problemlerin onun tefsirinde yer alması, Beğavî'nin kusu-

²⁶ Hüseyin bin Mesud Beğavî, Meâlimü't-Tenzil, 1/4.

rundan ziyade tefsir biliminin karakterinden kaynaklanmaktadır. Klasik tarih yönteminin dışında kalan rivayetler tefsir kitaplarının pek çoğunda özellikle rivayet tefsirlerinde bir dolgu maddesi gibi bulunmaktadır. Söz gelimi Musa'nın esasının hangi ağaçtan yapıldığı sorusuna ilgi duyan herkes, dolgu maddesi olan yorumlara başvurmak zorunda kalacaktır. Meâlimü't-Tenzil'de buna benzer yorumların bulunması garipsenmemelidir. Rivayet tefsirinin yapısını bilen pek çok bilgin Beğavî'nin tefsirinin değerini ifade etmişlerdir.²⁷ Dünyanın pek çok kütüphanesinde, Türkiye kütüphanelerinde pek çok yazması bulunan tefsirin on dokuzuncu yüzyıldan bu yana çok sayıda baskısı vardır. Hindistan, İran, Mısır ve Suudi Arabistan gibi ülkelerde müteaddit baskıları yapılmıştır. Son baskısı üç âlimin tahkikiyle, geçmiş baskıları karşılaştırılıp, hadisleri de tahriç edilerek 2006 yılında Riyad'da yapılmıştır. Farklı bilginler tarafından ihtisar edilen Meâlimü't-Tenzil'in birkaç dile çevirisi de yapılmıştır. Bilginimizin kırata dair de bir eseri vardır. Kıraat konusunda üstad olan Beğavî'nin El-Kifâye fi'l-Kırâa adını taşıyan bu eseri, Ali Eroğlu tarafından tahkik edilerek ilim âlemine sunulmuştur.

b) **Mesâbihu's-Sünne:** Temel hadis kaynaklarından derleyerek hazırladığı bu kitap İslam âleminde hadis kaynağı olarak büyük ilgi görmüş, şerhleri, çevirileri yapılmış değişik yerlerde de basılmıştır. Diğer bir hadis çalışması da Şerhu's-Sünne'dir. "Sünneti dirilten adam" lakabını bu eseriyle almıştır. Dimaşk'ta on altı cilt olarak 1971-1980 yılları arasında tahkikli olarak basılarak araştırmacıların hizmetine sunulmuştur.

c) **Tehzîbu'l-Ahkâm:** Şafiî mezhebinin meşhur kitaplarından bir olan bu eser, İstanbul kütüphanelerinde yazma halinde bulunmaktadır. İçtihat yapmanın farz-ı kifâye olduğuna inanan bilginimizin ilmihal kitabı seviyesinde Farsça yazılmış, Tercemetü'l-Ahkâm isimindeki bir kitabı da yine yazma olarak kütüphanelerde bulunmaktadır. Onun kitapları üzerinde pek çok âlim, özetleme, yorumlama çalışmaları yapmış ve değerlendirmelerde bulunmuşlardır.

Sonuç olarak, her alanda İslam bilim hayatının temellerinin sağlam bir şekilde atılmasından sonra idareyi ele alan Selçuklu devleti bu temeller üzerine inşa edilecek olan kalıcı eserlerin vücuda getirilmesi konusunda, ciddi sosyal ve siyasal problemlere rağmen, büyük bir liyakat göstermiştir.

²⁷ Ali Eroğlu, Hüseyin bin Mesud Beğavî, el-Kifâye Fî'l-Kırâa Li'l-Beğavî, 61-66.

Biraz önce de belirtildiği gibi geniş bir düşünce özgürlüğü çerçevesinde devletin varlığını, toplumun huzurunu tehdit etmeyen unsurlara müdahale etmemek suretiyle bilimsel hayatın oluşmasına ve gelişmesine her türlü yardımı yapmıştır. Özellikle Nizamiye Medreseleri projesi verimli olmuş, İslam dünyası bu projeyi benimseyip geliştirerek yaygınlaştırmıştır.

Selçuklu idaresinde doğup büyüyen Beğavî, Selçuklu hanedanının devlet politikasını özümseyerek, İslam toplumunun ana kitlesinin inançları doğrultusunda eserler vermiş, İslam itikadına saldıran zararlı güçleri def ederken, kendi toplumunu yaralamadan, zedelemeyen ana kütlenin temel anlayışları doğrultusunda mücadele vermiştir. O, rivayet kültürüne büyük bir değer atfederek İslam'ın geleneksel birikimini hem yaşadığı topluma hem de sonraki nesillere ustaca aktarmasını başarmıştır. Beğavî'nin akla dayalı tartışmalara, felsefi problemlere girmemesini şöyle anlamak mümkündür: Yeni kurulan bir devlette geleneğin bilinmesi, özgür yorumlardan ziyade itaat kültürünün yerleşmesi, devletin sürekliliği açısından önem arz etmektedir. O buna uymuştur. Onun intikal ettirdiği gelenekten çağlar boyu İslam ilim ve irfanı yeterince beslenmiştir. Taşındığı lakaplar da bize bunu göstermektedir.

KAYNAKÇA

Beğavî, Hüseyin bin Mesud, el-Kifâye Fi'l-Kırâa Li'l-Beğavî, (Tahkik: Ali Eroğlu) Erzurum, 2002.

Beğavî, Hüseyin bin Mesud, Meâlimü't-Tenzîl, Riyâd, 2006 /1427, 1/18.

Eroğlu, Ali, Hüseyin bin Mesud Beğavî, el-Kifâye Fi'l-Kırâa Li'l-Beğavî, Erzurum, 2002.

Gündüz, Şinasi, Din ve İnanç Sözlüğü, Ankara, 1998.

İzmirli, İsmail Hakkı, İlmü'l-Hilâf, İstanbul, 1330.

Turan, Osman, Selçuklular Tarihi ve Türk -İslam Medeniyeti, Ankara, 1965.

Yurdaydın, Hüseyin Gazi, İslam Tarihi Dersleri, Ankara, 1988.